

Makaleler (Tema)

GÜNDELİK HAYAT, İKTİDAR İLİŞKİLERİ VE ETİK KODLARIN KESİŞİMİNDE ETNOGRAFİK ARAŞTIRMA

Başak Can*

Öz

Etnografik araştırma insanların doğayla, kültürle, nesnelere, hayal gücüyle, pratikle yani yaşamın tüm alanlarıyla ilişkilerini onların kendi terimleriyle anlamaya çalışır. Bu araştırma yöntemi, araştırılan ve araştırmacı arasında uzun süreli ve yakın bir ilişkiye dayanmaktadır. Bu güvene dayalı yakın ilişki pek çok etik sorunu da beraberinde getirir. Bu yazıda insan araştırmalarında uyulması gereken etik kriterlerin ortaya çıkışına ve özellikle son 30 yılda bu kuralların hızla kurumsallaşmasının etnografik araştırmalar üzerindeki etkisine bakılacaktır. Bu tartışmalar bir yandan etnografik yöntemle ilişkin etik kodların sınırlarını gösterirken bir yandan da gündelik hayattaki ilişkileri merkezine alan etnografik araştırmaların daha genel politik ve etik meselelerle nasıl ilişkileneceğine dair soruları ortaya çıkarır. Yazının ikinci kısmı Türkiye’de etnografik araştırmalarda etik soruları nasıl düşünebileceğimizle ilgilidir. Sonuç bölümünde ise etnografik araştırmaların giderek etik yaşamla ilgili sorulara yöneliyor oluşuyla ilgili kısa bir tartışma yer almaktadır.

Anahtar Terimler

etnografi, araştırma etiği, iktidar ilişkileri, etik kodlar, etik kurullar

* Yrd. Doç. Dr., Koç Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, basakcan@ku.edu.tr
Makalenin Geliş Tarihi: 31/03/2017 Makalenin Kabul Tarihi: 04/06/2017

ETHNOGRAPHIC RESEARCH AT THE INTERSECTIONS OF EVERYDAY LIFE, POWER RELATIONS AND ETHICAL CODES

Abstract

Ethnographic research aims to understand people's relation to all aspects of life including nature, culture, things, imagination and practice on their own terms. This research method is based on a long-term and intimate relationship between researcher and researched. This intimate relationship, which is based on trust brings about a number of ethical problems. This article first of all looks at the rise of ethical codes in human subject research and the influence of institutionalization of ethical rules on ethnographic research in the last three decades. These debates show the limits of ethical codes in ethnographic method and raise questions about how ethnographic research, which revolve around everyday life, engages with the questions of politics and ethics. The second part of the article deals with the ethical questions in ethnographic research in Turkey. The last part briefly discusses the fact that recently more ethnographic researches address questions about the ethical life.

Key terms

ethnography, research ethics, power relations, ethical codes, ethical committees.

İnsanlara, toplumlara ve kültürlerle dair sistematik bilimsel bilgi üretmede yaygın olarak kullanılan yöntemlerden biri etnografik yöntemdir. Bu yöntem, insanların doğayla, kültürle, nesnelere, hayal gücüyle, pratikle yani yaşamın tüm alanlarıyla ilişkilerini onların kendi terimleriyle anlamaya çalışır. Etnografik yöntemi diğer niteliksel araştırma yöntemlerinden ayıran en önemli özellik araştırılan ve araştırmacı arasında uzun süreli, yakın ve güvene dayalı bir ilişkinin kurulmasıdır. Bu yakın ilişki pek çok etik sorunu da beraberinde getirir. Bu yazıda öncelikle insan araştırmalarında uyulması gereken etik kriterlerin ortaya çıkışına, daha sonra da özellikle son 30 yılda etik kuralların ve kodların hızla kurumsallaşmasının etnografik araştırmalar üzerindeki etkisine bakılacaktır. Bu ilk kısımda daha çok şu sorular sorulacaktır: Üniversitelerdeki etik kurullar ve profesyonel kodlar üzerinden somutlaşan etik kurallar nasıl oluşmuştur ve bunların sosyal bilim araştırmalarına etkisi nedir? Saha araştırmadaki etik kurallar, araştırmacının araştırma "nesnesiyle," bağlı bulunduğu kurumla ilişkisini nasıl belirler ve nasıl dönüştürür? Burada hukuki, akademik ve etik öncelikler nelerdir, nasıl belirlenir? Bu bölümde saha çalışmasını yöntem olarak kullanan sosyal bilim araştırmalarından ama özellikle de antropoloji çalışmalarından hareketle bu soruları tartışmaya çalışacağım. Bu tartışmalar bir yandan etnografik yöntemle ilişkin etik kodların sınırlarını gösterirken bir yandan da etnografinin daha genel politik ve etik meselelerle nasıl ilişkileneceğine dair soruları ortaya çıkarır. Yazının ikinci kısmı ise

Türkiye’de etnografik araştırmalarda etik soruları nasıl düşünebileceğimizle ilgilidir. Bu bölümde Türkiye’de etik kurulların ortaya çıkışı ve işleyişi, devlet kurumlarındaki izin süreçlerinin araştırmalar üzerindeki etkisi tartışılacaktır. Sonuç bölümünde ise etnografik araştırmaların giderek etik yaşamla ilgili sorulara yöneliyor oluşuyla ilgili kısa bir tartışma yapılacaktır.

Etik Kurulların Ortaya Çıkışı

Bugünün etik kurullarının başlangıcı İkinci Dünya Savaşı’nın ardından 1946 yılında toplanan Nuremberg mahkemesine uzanır. Nazi yanlısı doktorlar, bilim adına toplama kamplarında çaresiz durumda olan Yahudi mahkumlar üzerinde zora dayanan, acı veren ve genelde ölümlü sonlanan deneyler yapmışlardır. Bilim adına işlenen bu suçlara yanıt olarak Nuremberg yargılamaları sırasında Nuremberg Kodu (1947) ortaya çıkar. Aydınlatılmış onam (*informed consent*)¹ ve katılımcıların zorlanmaması gibi ilkelerin ilk kez bu Kodla beraber gündeme geldiği kabul edilir (Shuster, 1997; Vollmann ve Winau, 1996). Bu Kod aynı zamanda hastane ve üniversitelerde insan konulu araştırmaları denetleyecek bağımsız kurulların oluşturulması fikrinin temellerinin atılmasına vesile olur. Bu Kodu geliştiren diğer önemli bir metin 1964 yılında Dünya Tıp Birliği tarafından kaleme alınan ve doktorların uyması gereken uluslararası ilkeleri belirleyen Helsinki Bildirgesi’dir.² Bu Bildirge, Nuremberg Kodu’nda belirtilen 10 ilkeyi benimser ve bunları geliştirir. Bu ilkelerin başında ise insanların araştırmalara katılmadan önce araştırma hakkında tam olarak bilgilendirilmesi ve araştırmaya katılmanın tamamen gönüllülük esasına dayanması gelir.

Ancak bu belgeler 1960 ve 1970’ler boyunca özellikle tıp ve sosyal psikoloji alanlarında etik olmayan deneylerin yapılmasını engellemeye yetmez. Bu deneylerin en bilinenlerinden biri 1961 yılında insanların koyulan kurallara kolayca uyduğunu göstermek için yapılan Milgram deneyidir. Stanley Milgram’ın yaptığı bu sosyal psikoloji deneyi sırasında başkalarına gerçekten elektrik verdiğini düşünen katılımcılar

¹ Aydınlatılmış onam tüm olası sonuçlar gözetilerek verilen izindir. Örneğin tıpta aydınlatılmış onam, hastanın kendisine uygulanacak herhangi bir tıbbi işleme onay verebilmesi ya da reddedebilmesi için olası risk ve faydaların tümünden haberdar olması anlamına gelir. Türk Tabipler Birliği’nin bu konudaki Klavuzu için bkz.

http://www.ttb.org.tr/mevzuat/index.php?option=com_content&view=article&id=983:onam&Itemid=65

² Bu Bildirge temel olarak Nuremberg Kodu’ndaki 10 etik ilkeyi geliştirmiş ve klinik araştırmalara uyarlamıştır. Bugüne kadar 9 kez revizyona uğramış, maddeleri giderek artmış ve hatta zaman içinde bazı önemli uluslararası kuruluşlar bu Bildirge’yi benimsemekten vazgeçmişlerdir. Ancak, bu Bildirge insan araştırmalarında etik ilkeleri düzenleyen doktorlar tarafından hazırlanmış ilk belge olduğundan tarihsel önemini korumaktadır. Bildirge’nin son hali için bkz. <https://www.wma.net/policies-post/wma-declaration-of-helsinki-ethical-principles-for-medical-research-involving-human-subjects/>

aslında deney hakkında tam ve doğru bilgilendirilmezler (De Vos, 2009). Sosyolojide etik açıdan en çok tartışılan araştırma ise 1970'lerin ortalarında Laud Humphries tarafından yapılan araştırmadır. Bu araştırma için Humphries kamusal tuvaletlerde ilişkiye giren eşcinsellerin araba plakalarını gizlice almış ve onları evlerine kadar takip etmiştir. Yaklaşık bir yıl sonra aynı kişilerin kapısına giderek onlarla görüşme yapmak için izin istemiştir. Kısaca araştırmacı hem özel alanın gizliliğini ihlal etmiş, hem de katılımcıları yanıltmıştır (Babbie, 2004; Lenza, 2004).

İnsanları konu edinen araştırmalarda etik düzenlemelerin Amerika'da kurumsallaşması ancak 1972 yılında New York Times gazetesinde yayımlanan bir haber sonucunda gerçekleşir. Bu habere göre, Alabama Tuskegee'de bir grup doktor 1932 yılından beri yaklaşık 400 frengi hastası siyah erkeği hastalık semptomlarını belgelemek amacıyla tedavi etmez (Fairchild ve Bayer, 1999). Bu haberin ardından Amerikan Kongresi, Ulusal Araştırma Kanunu'nu kabul ederek Etik Kurullar'ı ilk kez açıkça düzenler. Buna göre araştırmaya katılanların aydınlatılmış onamlarının alınması zorunluluğu, araştırmacının örnekleminde yoksul ve güçsüz olanların fazla temsil edilmemesi gerektiği ve araştırmacının önemli bir amaca hizmet ettiğinin belirlenmesi gibi bir takım sınırlar getirilir. Etik Kurulların üniversitenin farklı bölümlerinden akademisyenlerin ve üniversite dışından bir kişinin katılımıyla kurulmasını öngörür (Shea, 2000).

Bilim insanlarının en önemli sorumluluklarından biri araştırma yaptıkları insanlara onların onurlarına yakışır bir şekilde saygıyla yaklaşmalarıdır. Etik kurullar araştırma önerilerini olası etik sonuçları açısından inceler ve katılımcıların güvenliği ve hakları için alınması gereken bir önlem olup olmadığını denetler. Etik kurullar, aynı zamanda kurumu ve araştırmacıyı da etik meselelere yeterince özen göstermediklerinde karşılaşılabilecekleri yasal yaptırımlardan da korumayı öngörür. Her ne kadar etik kurulların kurulmasında amaç daha çok tıp ve psikoloji alanında yapılan özellikle de acı ve aldatma içeren deneyleri önlemek olsa da, konusu gereği insanlarla çalışan, mülakat, anket, katılımcı gözlem gibi yöntemleri kullanan antropoloji, sosyoloji, tarih gibi diğer sosyal bilimler için de bu kurullar geçerli kabul edilir. Tıp ve psikoloji araştırmalardaki etik ihlaller, insanlarla yapılan sosyal bilim araştırmalardaki kurulların genel çerçevesini de belirler. Bugün üniversitelerin etik kurullarının izin süreçleri ve dizayn ettiği onam formlarının temel ilkeleri sosyal ve tıbbi bilimler için oldukça benzerdir (Berreman, 2012; Pels, 1999). Ancak, etnografik araştırmalarda karşılaşılan etik sorunlar tıbbi bilimlerdeki etik sorunlardan oldukça farklı olabilir ve varolan etik

kodlar bu sorunları görmek, bunlara çözüm üretmek konusunda yetersiz kalabilir. Aşağıda özellikle etnografik metodu kendi disiplininin merkezi olarak gören antropolojideki etik tartışmalara daha yakından bakacağım.³

Etnografik Araştırmalardaki Etik Tartışmalara Kısa Bir Bakış

Araştırmacı ve araştırılan arasındaki karşılaşmanın nasıl ele alınacağına ilişkin tartışmalar, 1960'lardan itibaren antropolojiye damga vurur. Özellikle sömürgecilik karşıtı hareketlerin güç kazandığı bu dönemde, saha araştırmacıları antropolojinin Batılı devletlerle işbirlikçi tarihine eleştirel bir bakış geliştirmeye, araştırmacının ürettiği bilginin etik ve politik sonuçları üzerine düşünmeye başlarlar. 1960'lardan itibaren sömürgelerdeki ayaklanma hareketlerinin artmasıyla bu gerilim giderek keskinleşir. Amerika'nın Şili'deki ayaklanmayı bastırmak için 1965 yılında uygulamaya koyduğu Camelot Projesi'ne⁴ karşı Amerikan Antropoloji Derneği'nin aldığı kararlar ve hazırladığı raporlar daha sonraki etik tartışmalara zemin hazırlar.⁵ Amerikan hükümetinin Latin Amerika ve Güneydoğu Asya'daki ayaklanmaları bastırmak için yürüttüğü araştırmalarda bazı antropologların işbirliği yapmasına yönelik protestoların sonucunda 1971 yılında Amerikan Antropoloji Derneği "Profesyonel Sorumluluk İlkeri"ni hazırlayıp kabul eder (Sluka, 2012, s. 272).⁶ Bu İlkeler aracılığıyla Amerikalı antropologlar ürettikleri bilginin hükümetleri tarafından kullanılmasına karşı çıkarak, öncelikli görevlerinin araştırılan grupları korumak olduğunu bildirirler. Buna göre saha araştırmacısı her şeyden önce araştırma katılımcılarına karşı sorumludur ve katılımcılara gelebilecek herhangi bir zararı önlemek araştırmanın en temel etik ilkesi olmalıdır.

³ Burada antropoloji derken esas olarak kültürel ve sosyal antropolojiyi kastediyorum. Her ne kadar etik tartışmaları antropolojinin diğer alanlarında da (arkeoloji, biyolojik antropoloji ve linguistik antropoloji) yapılsa da, bu alanlardaki tartışmalara bu yazıda yer verilmeyecektir.

⁴ Camelot Projesi, 1964 yılında Amerika Birleşik Devletleri ordusu tarafından özellikle Latin Amerika ülkelerindeki toplumsal gelişmeleri ve hareketleri takip edebilmek için pek çok alandan sosyal bilimcinin ortak çalışmasını öngören bir projedir. Hugo Nutini adlı antropologun bu projenin pilot çalışmasını oluşturmak için Şili Üniversitesi'yle iletişime geçmesi üzerine proje ve arkasındaki siyasi ve askeri finansman medyaya yansır (Horowitz, 1967). Camelot Projesi, Amerika'nın o dönemde emperyalist dış müdahalelerine olan büyük tepkilerin de bir sonucu olarak kısa zamanda durdurulur. Ancak bu proje özellikle uygulamalı antropoloji çalışmalarındaki etik tartışmalar için daha sonraki yıllarda temel referans olur. Bu proje üzerinden siyaset ve sosyal bilim arasındaki ilişkideki etik sorunlar yeni baştan düşünülür (Wax, 1978).

⁵ Bu tartışmaların bir özeti için bkz:

<http://www.americananthro.org/LearnAndTeach/Content.aspx?ItemNumber=12911>

⁶ Antropologların benimsediği bu ilkeler etnografi yöntemini kullanan tüm araştırmacılar için yol gösterici olduğundan oldukça önemlidir. 1990'lardan itibaren etnografik yöntemin giderek daha yaygın kullanımıyla birlikte bu ilkeler de ciddi revizyonlardan geçmiştir. Aşağıda bu dönüşüme ilişkin de kısa bir tartışma yapılmaktadır.

1970 ve 1980'ler antropolojinin ürettiği bilginin etik ve politik sınırları üzerine tartışmaların yapıldığı, etnografik araştırma süreçleri üzerine radikal eleştirilerin geliştirildiği yıllar olur .Bu konuda kırılma yaratan eselerin başında Talal Asad'ın 1973 tarihli Antropoloji ve Sömürgeci Karşılaşma (*Anthropology and the Colonial Encounter*) adlı derlemesi ve Johannes Fabian'ın 1983 tarihli "Zaman ve Öteki: Antropoloji Nesnesini Nasıl Yapar?" (*Time and the Other: How Anthropology Makes Its Object*) adlı kitabı gelir. Her iki kitap da antropolojinin tarihsel olarak araştırma nesnesi olarak öteki'yle olan ilişkisinin sömürgecilik tarihinden bağımsız anlaşılamayacağını göstererek, antropolojinin kült metinlerinin eleştirel bir okumasını geliştirir. Antropolojinin yapımı kadar yazımı da bu tartışmalardan nasibini alır. Özellikle Clifford ve Marcus'un (1986) *Kültürü Yazmak: Etnografinin Poetikası ve Politikası* (*Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*) adlı derlemesi bu anlamda çığır açıcı olarak kabul edilir. Bu tartışmaların en önemli özelliklerinden bir antropologla katılımcı arasındaki "eşitsiz" ilişkinin tarihsel, dilsel, kurumsal ve politik boyutları üzerine açıkça ele alınmasıdır. Bunun sonuçlarından biri antropologların etnografik araştırma yapma ve yazma biçimlerini ve dillerini sorgulaması olur. Antropolojinin kendisini yeniden yapılandığı bu sürecin sonuçlarından biri antropolojinin 1990'lardan itibaren piyasa ve sivil toplumla daha yakın ilişkiler geliştirmesi olur (Berreman, 2012). Bu bir yandan antropolojinin kendi yeniden üretim krizine bir yanıt olur, bir yandan da yeni bir dizi etik tartışmanın başlangıcı olur.

Disiplinin giderek profesyonelleşmesi ve pek çok antropologun piyasada çalışmaya başlamasıyla Avrupa ve Amerika'daki antropoloji dernekleri yeni araştırma ihtiyaçlarına cevap vermek amacıyla yeni bir etik kod hazırlarlar. Bu geçiş kimilerine göre bir önceki etik kodun içinin boşaltılması anlamına gelir (Berreman, [1996] 2012, s. 301-302). Bu yeni etik kod, antropologların sadece araştırma katılımcılarına değil aynı zamanda işverene, müşteriye ve başka paydaşlara karşı da bir takım etik yükümlülüklerinin olduğunu vurgular (Pels, 1999, s. 102-103). Yeni etik kodların benimsenmesi antropolojinin piyasa süreçlerine daha çok dahil olmasıyla geçirdiği yapısal dönüşümün habercisidir. Bu kodlar üniversitelerin ve şirketlerin araştırma sırasında doğabilecek herhangi bir "hasar"dan sorumlu olmamak için giderek daha sıkı bir şekilde uygulamaya başladığı etik kurulların ihtiyacına da cevap vermeye yönelik bir değişimdir. Bu dönüşümün en önemli etik tartışma başlıklarından biri araştırmanın sonuçlarının kamusalılığı meselesidir. Özellikle 1960 ve 1970'lerde antropolojinin kendisini en keskin biçimde eleştirdiği dönemde güçlü bir şekilde savunulan üretilen

etnografik bilginin kamusal olması talebini sürdürmek zorlaşmıştır. Bu ise dolaylı da olsa antropologların devletler ya da şirketler için gizli araştırmalar yürütmesi olasılığını arttırır.⁷

Her ne kadar savaş, dış politika, emperyalizm gibi doğrudan siyaset içeren konularda ezilenden ya da mağdurdan yana etik sınırlar ya da yasaklar geliştirmek mümkün görünse de, sahada karşılaşılan pek çok sorunun genel geçer etik bir ilkeyle anlaşılması ve sınırlandırılması çok zordur. Aksine böyle bir çaba yereldeki pratik ve somut karmaşık ağları dikkate almayı gerektirir. Bu kaygılarla 2012’de Amerikan Antropoloji Derneği yeni etik bir kod benimser. Bu etik kodları bir önceki gruptan ayıran en önemli özellik bir takım sıkı yasaklara dayanmaktan ziyade genel bir takım ilkeler benimsemesidir (Jaschik, 2012). Bu ilkelerin başlıkları şu şekildedir: Zarar verme, çalışman hakkında açık ve dürüst ol, aydınlatılmış onam ve gerekli izinleri al, işbirliği içinde olduğun ve araştırmadan etkilenen taraflara olan etik yükümlülüklerini gözönünde bulundur, bulgularını ulaşılabilir hale getir, kayıtlarını koru ve sakla, profesyonel ilişkilerini saygılı ve etik bir şekilde sürdür.⁸ Bu belge farklı durumların nasıl ele alınması gerektiğine dair bir takım genelgeçer iddialarda bulunmaz. Daha ziyade antropologların sorumlu kararlar alabilmesi için gereken tartışmaları teşvik etmeyi hedefler. Bu aslında antropolojinin geçirdiği yapısal dönüşümlerin de bir sonucudur. Bunların başında antropologların artık sınırlı bir coğrafyada, örneğin tek bir köyde, araştırma yürütmemesi ve birbirinden çok farklı gruplarla farklı etik yükümlülüklerle bağlanmış olması gelir.

Kısaca etnografik araştırma sürecinin insanlarla çok uzun süreler vakit geçirmeyi gerektirmesi ve bunun getirdiği yakınlığın önceden kestirilemeyen sonuçları etnografik araştırma yapanları sınırları önceden kesin olarak belirlenmiş etik kodlar konusunda eleştirel düşünmeye itmiştir.⁹ Etnografik araştırmada etik meselesi bir takım kodlar çerçevesinde oluşturulan bürokratik ve yasal formlarda tahayyül edildiğinden daha

⁷ Bunun yakın bir örneği şudur: Amerikan ordusunun geliştirdiği İnsan Dokusunu Tanıma Sistemi’nde (*Human Terrain System*) antropologların istihdam edilmiştir ve 2007 yılındaki antropoloji buluşmasında buna ciddi itirazlar gelir. Bu tip bir araştırmada antropologların zor kullanmadan aydınlatılmış onay almalarının mümkün olmadığı ve bu şekilde elde edilen bilginin bu popülasyonları tehlikeye atabileceğinin altı çizilmiştir. Ordu için çalışan antropologlara yönelik bir yaptırım kararı alınmasa da bu buluşmada yayınlanan raporda zarar vermeme, açık ve dürüst iş yapma ilkelerinin altı bir kez daha çizilir (Jaschik, 2007).

⁸ Bu etik kodlara ve bu kodların benimsediği ilkelere ilişkin açıklamalar için:

<http://ethics.americananthro.org/category/statement/>

⁹ Antropologların saha araştırması yürütürken karşılaştıkları ortak etik problemler üzerine yapılan kısa derlemeler için bkz:

<http://www.americananthro.org/ParticipateAndAdvocate/Content.aspx?ItemNumber=1835&RDtoken=61896&userID=6944>

karmaşıktır. İyi bir etnografik çalışma için araştırmacının teorik, gündelik ve epistemolojik önkabullerini askıya alması ve katılımcıları bir nevi araştırmının ortak yürütüldüğü eşitler olarak görmesi beklenir. Bu eşitliğin kurulabilmesinin ancak açıklık ve dürüstlikle mümkün olduğu varsayılır.¹⁰ Bunun gerçekleştirilebilmesi ise en temel olarak saha araştırmacısının görevidir. Ancak etnografik araştırma deneyimi olan herkes bu ilkelerin sahadaki gündelik hayat karşılaşmaları içinde sürdürülmesinin güçlüğüne bilir. Gary Alan Fine'in "Etnografinin on yalanı: Saha araştırmasının ahlaki ikilemleri" (1993) başlıklı makalesi nazik, dost canlısı, dürüst, dikkatli, gözlemci, müdahaleden uzak, samimi, iffetli ve adil olduğu hayal edilen etnograf figürünün saha araştırması sırasında karşılaştığı ahlaki çelişkileri inceler. Fine'a göre bunlar etnografiyi ayakta tutan ilüzyonlardır. Bu ilüzyonlar bir yandan etnografin etik yükümlülüklerini sürekli hatırlattığı için, bir yandan da etnografik bilginin sınırlarını gösterdiği için gereklidir. Etik kodların en temel ilkelerinden aydınlatılmış onam ilkesidir. Aşağıda bu ilkeye ilişkin saha araştırmalarından örnekler üzerinden etnografik bilgi üretimindeki sınırlara işaret edilecektir.

İnsan araştırmalarındaki etik sorunlar üzerine geliştirilen ilk metin olan Nuremberg Kodu'ndan beri katılımcılardan araştırmının konusu hakkında tam ve aydınlatılmış onamlarının alınması etik bir araştırmının olmazsa olmazı olarak görülür. Ancak aydınlatılmış onamın¹¹ elde edilme süreci etnografik araştırmalarda tıbbi araştırmalara benzer bir biçimde işlemeyebilir çünkü etnografide teori, çoğu zaman empirik araştırmaya dayalı bir şekilde ortaya çıkar. Üniversitelerin etik kurullarının ve Amerikan Antropoloji Derneği'nin belirlediği genel etik ilkelerin hepsi araştırmacının her zaman açık ve dürüst olması gerektiğini, tüm katılımcılardan aydınlatılmış onam alınması gerektiğini belirtir. Araştırmacı araştırmının içeriğini, olası bulgularını, yöntemini ve potansiyel zararlarını açıkça belirterek katılımcının aydınlatılmış onamını almalıdır. Ancak antropolog araştırmının başlangıcında araştırmacı neyi araştırdığını tam olarak bilemeyebilir. Antropologlar sahaya gittiklerinde araştırmalarının ne hakkında olduğunu ve temel öngörülerini katılımcılarına mümkün olan tüm açıklığıyla anlatabilirler ve bunun üzerinden katılımcılardan onam alabilirler. Ancak saha çalışmasının hem uzun soluklu olması, hem de araştırma sırasında öncesinde bilinmeyen pek çok gelişmenin ortaya çıkmasıyla araştırmının konusu, sınırları, temel

¹⁰ Yapılan araştırma hakkında açık ve dürüst olma ilkesi hakkında Amerikan Antropoloji Derneği'nin sayfasındaki açıklama için bkz: <http://ethics.americananthro.org/ethics-statement-2-be-open-and-honest-regarding-your-work/>

¹¹ Burada yazılı ve sözlü onam arasında bir ayrım yapmıyorum. Bildiğimiz üzere çoğu antropolog, katılımcılarla ilişkiyi resmileştirmemek için ya da başka sebeplerle yazılı onam yerine sözlü onam almayı tercih eder.

soruları, potansiyel bulguları değişebilir. Dolayısıyla ilk başta katılımcılardan onam alınan araştırma konusu zaman içinde değişmiş olur. Bu anlamda pek çok etnografik araştırmada aydınlatılmış ve aydınlatılmamış onam arasında çok ince bir çizgi vardır.

Aydınlatılmış onamla ilgili diğer bir önemli sorun ise izin ve etik meselesinin bir kerelik bir mesele olarak hayal edilmesidir. Halbuki etnografik araştırmada aydınlatılmış onam bir keredede alınıp biten bir süreç olmaktan uzaktır. Özellikle uzun dönemli araştırmalarda sahadaki karşılaşmalar her gün başka bir etik soru ya da sorun ortaya çıkarır. Araştırma sırasında katılımcılar hakkında üretilen bilgilerin kiminle nasıl paylaşılacağı, makale ve kitaplarda bunların nasıl kullanılacağı her seferinde bir dizi farklı etik çelişki içerir. İnsanların kendi haklarında yazılanları okuması, bunları eleştirmesi saha araştırmacısının her an etik bir takım sorgulamalarla karşı karşıya gelebileceğini gösterir. Aydınlatılmış onam özellikle uzun süren saha çalışmalarında sürekli olarak tekrar kazanılması gereken bir şeydir (Silverman, 2004). Etik formların, yazılı onamların, fayda/zarar hesaplarının sınırlarını gösteren pek çok çalışma bulmak mümkündür. 20 yıldan uzun bir süre İrlanda'nın bir kasabasında antropolog eşiyile saha araştırması yapan Silverman (2004), araştırmanın bulgularını yayımlarken karşılaştıkları etik ikilemleri anlatır. Araştırmacılar yazdıkları her yazıda o toplumun hangi sınırlarının nasıl ve ne kadarının yazılacağı, bunun hangi şekillerde kimlerle paylaşılacağı gibi konularda pek çok etik çelişki yaşarlar. Çünkü aldıkları her karar o toplumdaki farklı gruplarla ilişkilerini bozma riski taşır.

Sonuç olarak etik olanı teorik/analitik ya da ampirik düzeyde düşünmek mümkündür ve etnografi etik alanını baştan tanımlamadan etik olan üzerine gündelik hayattaki karşılaşmalar aracılığıyla ampirik olarak düşünmenin yolunu açar. Etnografik araştırmalarda araştırmacının etik sorumlulukları profesyonel ve kurumsal kodların ürettiği sabitlikler içinde anlaşılacak kadar çok boyutludur. Özellikle iktidar eşitsizliklerinin fazla olduğu alanlarda yapılan etnografik araştırmalarda aydınlatılmış onamın sınırları çok daha çabuk bulanıklaşır. Örneğin, Amerikalı ünlü antropolog Nancy Scheper-Hughes, 1990'ların sonunda uluslararası organ mafyası üzerine etnografik bir araştırma yapmaya karar verir. Ama varolan Etik Kurul protokolleri çerçevesinde bu araştırmayı yürütmesi imkansızdır (Scheper-Hughes, 2009, s. 2000). İlegal ağlar, suç örgütleri, organ mafyası nasıl incelenebilir? Suç örgütlerinden nasıl onam alınır? İnsan hakları aktivisti, araştırmacı gazeteci, detektif olmak arasındaki sınırlar nerede çizilir? Kısaca, organ kaçakçılığına dair bir saha araştırması varolan etik kodlar içinde yapılabilir mi? Scheper-Hughes, çalıştığı üniversitenin Etik Kurulu'ndan

istisnai bir izin alıp bu araştırmayı gizli olarak yürüttür. İsrail'den Türkiye'ye; Brazilya'dan Hindistan'a uzanan illegal ağı çözmek için eşi için organ arayan biri gibi davranarak hem organ kaçakçılarıyla hem de organını satmak isteyenlerle görüşmeler yapar. Bu araştırmaya istisnai de olsa izin verilmiş olması araştırmacının etik sorunlarını ortadan kaldırmakta mıdır? Örneğin, eğer bilginin akademinin çatısı altında sömürgeleştirilmesi yerine akademik çevreler dışında yayılmasının, insanların ulaşımına ve kullanımına açılmasının önemli bir etik ilke olduğunu söylüyorsak, bu durumda Scheper-Hughes'un yaptığı işin tüm etik sorunlarına rağmen etik faydası olduğundan da bahsedebilir miyiz? Araştırmayı yürüten Scheper-Hughes kendisinin bu durumla hiçbir zaman tam olarak barışık olmadığını söyler (Scheper-Hughes, 2009). Fakat öte yandan Scheper-Hughes'un aynı zamanda organ ticaretiyle mücadele eden bir aktivist olduğunu düşünürsek, araştırma süreçlerindeki asgari etik kodların dışında sosyal bilimlerin dünyaya ve topluma ilişkin ne gibi etik sorumlulukları vardır?¹²

Antropolog Philippe Bourgois ([1991] 2011) marjinalleştirme ve yoksulluk gibi siyasi konular üzerine yapılan çalışmalarda antropoloji disiplininin etik kodlarına uygun davranmanın zorluğundan bahseder. Bourgois'ya göre eleştirel etnografi araştırmalarının ortaya attığı en önemli etik soru şudur: İktidardan dışlanmış ve güçsüz olanla yapılacak bir araştırma için onları baskı altında tutan kişi ya da kurumlardan izin alınabilir mi? Bunun sonuçları ne olur? Örneğin, Bourgois, plantasyonlardaki işçilerle sömürgecilik tarihi, ırkçılık ve emek üzerine bir araştırma yürütmek istemektedir. Ancak Bourgois plantasyonların ırkçılık ve sömürgecilikle olan ilişkisi hakkında düşündüklerini plantasyon sahibine söyleyerek orada araştırma yapmak için izin alabilir mi? Patronlar araştırmacının böyle düşündüğünü öğrendiğinde onun işçilerle konuşmasına izin verirler mi? Aynı anda hem patronun aydınlatılmış onamını almak, hem de iktidar ilişkilerini çalışmak mümkün müdür? Bu tartışmadan hareketle Bourgois disiplinin etik kodlarının aydınlatılmış onam, araştırmacının sahada kendisini sunuş biçimleri, karşılıklı oluşan duygular ya da sınırlar gibi konularla sınırlanmasını

¹² Burada karşımıza çıkan aynı zamanda ahlaki ilkelerin nasıl gerekçelendirileceğiyle ilgili çok temel felsefi bir tartışmadır. Deontolojik gerekçelendirme ve sonuççuluk (*consequentialism*) arasındaki ikilik, felsefede ahlaki ilkelerin belirlenmesi üzerine yapılan tartışmaların genel çerçevesini oluşturur (Başdemir, 2007, s. 7-8). Bu kavramsal tartışma çok önemli olsa da saha araştırması sırasında ortaya çıkan etik sorunlar ve bunlara üretilecek yanıtlar çoğu zaman ilişkiseldir ve ikilikler üzerinden anlaşılabilir. Tıp etiği konusunda ahlaki gerekçelendirmede ikilikleri üretmeden bir takım ilkeler belirleyen Beauchamp ve Childress'in yaptığı katkı çok önemlidir. Beauchamp ve Childress (2001) 4 temel etik ilke (1- Yarar sağlama ilkesi, 2- Zarar vermeme ilkesi, 3- Özerkliğe saygı ilkesi, 4- Adalet ilkesi) belirledikten sonra bunların birbirlerine bir üstünlüklerinin olmadığını ama varolan duruma göre bu ilkeler arasında ağırlıklandırma ve seçim yapılabileceğinden bahseder. Saha araştırmalarında da aslında durum benzerdir. Kararlar, belli etik ilkeler üzerinden koşullara, ihtiyaçlara ve aktörlere göre alınır.

eleştirir. Bu tip görece daha dar kapsamlı etik tartışma başlıklarının toplumsal eşitsizlik üreten tarihsel, politik ve ekonomik süreçlerin insanların yaşamları üzerindeki ahlaki ve insani zararlarını görmezden geldiğini, etik tartışmaları çok dar bir alana hapsettiğini söyler (Bourgois, 2011). Halbuki, etnografik araştırmalar bize eşitsizliklerin yoğun ve belirgin olduğu yerlerde etik olana dair tartışma, düşünce ve deneyimlerin zenginliğine işaret eder. Aşağıda Türkiye’deki saha araştırması deneyimlerinden hareketle araştırma etiği konusunda tartışmalar geliştirilecektir.

Türkiye’den Saha Araştırması Deneyimleri

Üniversitelerde uzun süre sosyal bilimler alanında yapılan araştırmalarda asıl belirleyici olan politik sınırlar ve baskılar olmuştur. Örneğin devletin çalışılmasını tasvip etmediği düşünülen konular üniversite yönetimleri tarafından çeşitli sebeplerle engellenir. Bu konularda araştırma yürütmek isteyen akademisyenler gerekli izinleri alamazlar ve varolan fonlardan faydalanamazlar. Tüm bu engellemelere rağmen bu çalışmaları yürüten akademik yükseltmelerde pek çok engelle karşılaşılır.¹³ Bu sansür çok temel yapısal bir araştırma etiği ihlalidir.

Türkiye’de sosyal bilim alanında etik kurulların gündeme gelmesi, araştırmacıların hem çalıştıkları üniversitelerden, hem de çalıştıkları devlet ya da özel kurumlardan izin alması görece yeni uygulamalardır (Oğuz, 2003). Örneğin, Türkiye’de tıp alanında insan araştırmalarında 1993 öncesine kadar bir düzenleme bulunmaz. 1993’ten sonra ilaç araştırmalarına ilişkin yasada bir değişiklik yapılarak etik komitelerin kurulması öngörülür (Arda, 2000). Özellikle Avrupa Birliği (AB) uyum sürecinde pek çok devlet kurumu araştırmacıların kendi kurumlarında çalışmasını düzenleyen girişimlerde bulunurlar. Ancak üniversitelerde etik kurulların yaygın olarak kurulması 2012’de YÖK’ün Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği yönergesini yayımlamasından sonra olmuştur.¹⁴ Bu Yönergeye göre yönergenin yayımlanmasından sonra 6 ay içinde üniversitelerin bilimsel araştırma ve yayın etiği kurulları kurması

¹³ Bunun en bilindik örneği İsmail Beşikçi’dir. Kürt meselesi üzerine eleştirel akademik çalışmaların başlatıcısı olan İsmail Beşikçi üniversitesinden atılmıştır. Daha detaylı bilgi için bkz.

<http://www.ismailbesikciyakfi.org/default.asp?sayfa=kat&KatId1=3&KatId2=6#.WSWmQxOGNo4>

Bunun gibi örnekleri arttırmak mümkündür. Bu konuda sistematik veriler bulunmamaktadır. Araştırmacılar çoğu zaman hangi konuların sıkıntı çıkaracağı konusunda bir takım öngörülerle hareket ederler. Kasım 2016’da sosyal bilimlerde etik üzerine SOM-DER tarafından düzenlenen bir konferansta sosyoloji profesörü Haldun Gülalp buna dikkat çekmiştir. Gülalp konuşmasında etik kurulların işleyişindeki sorunların yanında akademide (özellikle de devlet şiddeti, Kürt ve Ermeni sorunu gibi) belli konuların çalışılmasının zımni olarak yasaklı olmasının ya da dile getirildiği an izin ya da bütçe verilmemesinin getirdiği büyük etik sıkıntıya işaret etmiştir.

¹⁴ Yönergeyi okumak için: http://www.yok.gov.tr/web/guest/icerik/-/journal_content/56_INSTANCE_rEHF8BIsfYRx/10279/18187

gerekmektedir. Alev ve Genç (2015) üniversite etik kurulların işleyişi ve görevleri hakkında detaylı bir araştırma yapmışlardır. Ancak bu araştırma araştırmacıların izin sürecinde yaşadıkları belirsizliklere odaklanmaz. Aşağıda saha araştırmacılarının çeşitli devlet kurumlarından izin alma süreçlerinde yaşadıkları deneyimler üzerinden bir tartışma yürütülecektir. Amerika merkezli etik kurul ve kod tartışmalarının genelde pek üzerinde durmadığı bir konu devlet kurumlarındaki etik kurulların araştırma sürecine etkisidir. Devletin bakanlıklarındaki etik kurullardan alınacak bu izinler herhangi bir devlet kurumunda araştırma yapmak için zorunludur. Girilen kurumdaki müdür bu izinler olmadan sizin araştırma yapmanıza ya da kurumdaki kişilerle konuşmanıza izin vermez. Türkiye devlet memurlarının çoğu kendi kurumlarından izin alındığından emin olmadan araştırmacıyla görüşmeyi reddeder. O yüzden bu konuya bakmak özel önem arzeder.

AB uyum süreci sonrasında pek çok devlet kurumu kendi kurumlarında yapılacak araştırmalarda başvuru sürecini bürokratikleştirmiştir. Bu süreç bir yandan kurumları şeffaflaştırırken, bir yandan da devletin araştırma süreçlerine bakışına dair bizlere ipucu verir. Pek çok sosyal bilimci araştırmalarını devlet kurumlarında yürütürler ya da araştırmaları için devlet kurumlarından izin almaları gerekir. Ancak araştırmacılar devletin kurumlarından izin alırken sadece araştırmayla ilgili etik ilkeler üzerinden değerlendirilmezler, bu kurullar aynı zamanda devletin üzeri örtük ve dolaylı bir politik sansür mekanizması olarak da iş görür. Aşağıda Türkiye’de özellikle hem üniversite hem de üniversite dışı devlet kurumlarından alınacak bir izinle yürütülen araştırmalarda doğrudan ya da dolaylı olarak tanık olduğum sorunlara işaret etmek istiyorum. Örneğin, araştırdığı konunun etnik ve sınıfsal yönlerine de bakan araştırmacı bir arkadaşım, devlet kurumlarına başvuru yaparken araştırmasının etnik ve sınıfsal boyutundan bahsetmemek için özen gösterdiğini anlatır. Çünkü doğrudan sınıfsal eşitsizliklerden ya da etnik farklılıklardan bahsetmek çoğu durumda araştırmanın daha ilk aşamada reddedilmesi anlamına gelir. Bu yüzden araştırma izni alırken, araştırma tanımı ve sorusu mümkün olduğunca eleştirel bir dilden çıkarılarak yazılır. Bunun da etkili yöntemlerinden biri araştırma sorusundaki sosyolojik dili yumuşatmak, hatta mümkünse psikolojize etmektir. Sınıf, etnisite, ırk, cinsiyet gibi eleştirel sosyolojik kavramları kullanmak yerine katılımcıları bireysel deneyimleri üzerinden anlamaya çalışmak vurgusunu ön plana çıkarmak bu yöntemlerden biridir. Örneğin, katılımcıların neler hissettiği, stres düzeyleri, kişisel deneyimleri, öznellikleri, ailesel ilişkileri gibi çerçevesi ve hedefi net olmayan araştırma soruları seçilir. Bu

soruların yanıtlarının kurumdaki (örneğin hastaneyse hasta-hemşire-doktor, okulsa öğrenci-öğretmen-idare gibi) ilişkilerin iyileştirilmesine katkı sağlayacağı söylenir.

Ben ve öğrencilerim son iki yıl içinde devletin çeşitli kurumlarında katılımcı gözlem ya da mülakat yöntemiyle araştırma yapmak üzere üç başvuru yaptık. Bunların ikisi sebep gösterilmeden ve kesin olarak reddedildi. Diğer araştırma ise detaylı bir dilekçeyle reddedilerek, tekrar başvuru yapılması istendi. Bu dilekçe nasıl bir düzeltme beklendiğini, dolayısıyla devletin yaklaşımını özetlediği için oldukça ilginçtir:

“...konulu araştırma için kurumumuzun görüşünün istendiği anlaşılmaktadır. Konuya ilişkin olarak, araştırma talebinin Kurumumuz tarafından yapılan değerlendirmesi neticesinde, *araştırmanın Türkiye’yi yansıtmadığı* ve bu nedenle araştırma başlığının değiştirilmesi gerektiği, veri toplama yönteminde, gözlemin nasıl yapılacağı (hangi araç ve yöntemin kullanılacağı, nelere bakılacağı, nerede yapılacağı vb.) açık bir şekilde ifade edilerek tekrar başvuru yapılması gerektiği kararına varılmıştır” (italikler bana ait).

Burada araştırma konusunun ifadesinde eleştirel bir yaklaşımın olması, değerlendirenin bu araştırmanın Türkiye’yi yansıtmadığı yorumunu yapmasına neden olmuştur. Devletin bir kurumunun olumsuz bir temsilinin yaratılmamasının baştan garanti altına alınmaya çalışıldığını görüyoruz. Bunun üzerine bu araştırmanın başlığı, temel sorusu ve hipotezi kurumdakiler için Türkiye’nin “ideal” temsilinin ne olabileceği düşünülerek yeniden yazıldı. Eleştirel dille yazılmış araştırma önerilerinin reddedileceğinden çekindiğimizde izin dilekçeleri çok daha genel ve sınırları belirsiz bir dille yazılmaya başlanır.

Bu durum etik kurullar için hazırlanan araştırma soruları için de geçerlidir. Etnografik araştırmada derinlemesine mülakatlarda genellikle sorulara bağlı kalınmaz, çünkü sorular esas olarak rehber işlevi görür. Fakat üniversitelerdeki ve bakanlıklardaki etik kurul izinleri için bu soruların tam sıralı listesi istenir. Bu kurullar o kurumda bulunan kimseleri (örneğin, huzurevindeki yaşlılar, okuldaki öğrenciler, hastanedeki hastalar gibi) potansiyel olarak üzücü ya da rahatsız edici sorulardan korumayı amaçlar. Ama öte yandan bu kurullara sunulan soruların eleştirel ya da katılımcının o kurumla ilgili olası rahatsızlıklarını açığa çıkartacak sorular olmamasına da dikkat edilir. O yüzden araştırmacılar genelde sorularında etnisite, sınıf, toplumsal cinsiyet gibi kulağa radikal gelebilecek ayrımlardan bahsetmemeye çalışırlar. Örneğin okullarda öğrencilerle saha çalışması yürüten bir meslektaşım hazırladığı sorularda

öğrencilerin sınıfsal konumları ya da etnisiteleriyle ilgili soruları çıkarttığından, huzurevlerinde yaşlılarla araştırma yapan bir başka arkadaşım kurum tarafından eleştirel olarak algılanabilecek soruları sildiğinden bahseder.

Bunlar yazılı başvuruda karşılaşılan zorluklardır. Bunlar dışında araştırmacı çoğu zaman izin alınan kurumları gezmek, oradaki görevlilere çalışmayı anlatmak, onları ikna etmek durumunda kalır. Bu durumlarda araştırmacının cinsiyeti, aksanı, giyimi, hangi okuldan hangi bağlantıyla geldiği gibi bilgiler çok önemli olur. Bu karşılaşmalar sırasında araştırmacılar genelde izni verecek olan kurumu memnun edecek şekillerde davranıp konuşmak durumunda kalırlar. Kısaca devlet kurumlarıyla bu yazılı ve sözlü karşılaşmalar araştırmacının araştırmayı belli şekillerde sunmasına, kurumun rahatsız olmayacağı dilleri bulmaya çalışmasına sebep olmaktadır. Bu ise aslında kişinin hem karşısındakini hem de kendini sürekli olarak biraz "kandırması," örtük de olsa ideal anlamda etik ilkelerden ödün vermesi anlamına gelebilir. Bu durum aslında yukarıda bahsedilen yoğun eşitsizlik durumlarında karşılaşılan etik sorunlara benzer sorunlar ortaya çıkarır. Etnografik araştırmada genel etik ilkeler yol gösterici olsa da eşitsiz güç ilişkilerinin saha araştırması sırasında aldığı biçim ve yerelde ortaya çıkan etik ve politik sorunlar çoğu zaman önceden kestirilemez. Tam da bu sebeple her dönemde ve yerde etnografik araştırmanın etik sorunlarına ilişkin özgün sorular yöneltilebilir.

Sonuç

Etik sorusunu sadece araştırmanın yöntemi, yöntemin açıklığı, potansiyel sonuçları, yaratabileceği zararlar konusunda insanların bilgilendirilmesinin dışında sosyal bilimlerin dünyayla, insanla, iyiyle ve doğruyla ilişkisine dair bir soru olarak önümüze koyduğumuzda neler görürüz? Etnografi bize etik yaşam hakkında ne söyler? Etnografik yöntemin iyi ve adil olan sorusuyla ilişkisi nedir? Etiği sadece araştırma etiği anlamında değil, aynı zamanda araştırmanın yöneldiği etik duruş anlamında kullanırsak ne görürüz? Etik sorular, insanların bu dünyadaki ilişkilerini mobilize eden ve belirleyen değerler, araçlar ve hedeflerle ilgili sorulardır: Ağır şiddet, yoksulluk ya da ihlal durumlarında değerler, anlamlar nasıl yok olur, nasıl değişir, nasıl yeniden üretilir sorusuyla ilgilenirler (Keane, 2013).

Sosyal bilimler alanında yapılan çalışmalarını gündelik hayatın gerçekliğinden bağımsız düşünemeyiz. Kullanmayı tercih ettiğimiz teorik çerçeveler ve incelediğimiz konular, içinde araştırma yaptığımız politik, ekonomik ve kültürel bağlamdan çeşitli

şekillerde etkilenirler. Özellikle son 30 yılda sosyal bilimciler giderek daha çok iktidar ve eşitsizlik meselelerine odaklandılar. Kolonyalizm, neoliberalizm, patriyarka ve ırksal eşitsizlikler sosyal bilimlerin en önemli konu başlıkları haline geldi. Tüm bu tarihsel süreçlerin ülkeler arasındaki ve içindeki eşitsizlikleri arttıran sonuçlarına ilişkin önemli ve eleştirel araştırmalar yapılıyor. Özellikle batı ülkelerindeki sanayisizleşme ve işsizlik, sömürge sonrası gelişmekte olan ülkelerde ise kalkınma ve modernleşme umutlarının bitmesiyle içe kapanma ve hayal kırıklığının eşlik ettiği daha fazla yoksulluk ve işsizlik bu çalışmalarda ortaya çıkan temalar. Bu yeni dönem, hem yoksullar hem de orta sınıflar için değişik şekillerde deneyimlenen bir güvencesizlik, yoksullaşma ve umudun kaybedilme dönemi olarak yaşanıyor aynı zamanda. İnsan deneyiminin karanlık, zor ve baskı dolu yönlerine ve bunları oluşturan tarihsel ve yapısal koşullara baktığı için bazı araştırmacılar bu döneme “karanlık teori” adını da veriyorlar (Ortner, 2016).

Tam da bu karanlık ve umutsuz döneme yanıt olarak özellikle son 10 yılda sosyal bilim alanında etik konusundaki çalışmaların giderek arttığını görüyoruz. Bu araştırmalar etik yaşama dair soruları belli bir zaman, mekân ve ilişkiler ağı içinde düşünmemizi mümkün kılıyor. Disiplinlerarası sınırların belirsizleşmesi ve dünyadaki sorunlarla sosyal bilimcilerin daha doğrudan ilişkilendirmelerinin beklenmesi, etik sorularını acil bir gündem olarak sosyal bilim araştırmalarının ortasına yerleştirmiştir. Sadece acı ya da yoksulluk üzerinden değil, aynı zamanda değer, ahlak, iyilik, hayalgücü, empati, özen, umut ve değişim üzerinden de dünyayı anlamaya çalışan bir yönelim olmuştur bu. Bu çalışmalar iktidar ilişkilerinin ve eşitsizliklerin eleştirisinin ötesinde; faydacı ya da araçsal olmayan; bir takım değerler, anlamlar ve politik sorumluluk, karşılıklılık ve özgürlük gibi meseleler üzerine düşünme alanı açar. Neoliberal baskı ve yönetim aygıtlarının dayattığı karanlık karşısında insanların yaşadıkları ahlaki ikiliklere ve etik tercihler yapma çabasına işaret eder (Robbins, 2013).

Çünkü insanlar hayatlarında haklı ve doğru gördükleri şeyler doğrultusunda hareket edip, bu kriterler üzerinden kendilerini ve başkalarını değerlendirirler. İnsan için iyiliğin nerede olduğuna dair süren tartışmaya çeşitli şekillerde dahil olurlar. Erdemin ve iyinin peşinde olma çabasının analizini her zaman iktidar, neoliberalizm ya da yoksulluk analizlerine zıt bir şekilde hayal etmemek gerekir. İktidar ve baskı yaşamın tümünü kapsayamaz, tam da bu yüzden yaşamın etik anlarına, insanların birbirlerine özendikleri ve birbirlerini korudukları anlarına bakmak önemlidir. Eğer daha iyi ve adile yönelmiş etik bir yaşam hayal edemiyorsak neoliberalizme, şiddete karşı çıkmanın anlamı nedir? Varolanı eleştirirken gerçekçi, değiştirme olanaklarını

düşünürken umutlu nasıl kalabiliriz? Sonuç olarak, saha araştırması sadece kodlar ve kurullarla sabitlenen etik kuralları sürekli yapıbozumuna uğratmaz, aynı zamanda insanların gündelik hayatlarında etik bir yaşama yönelişlerinin izini sürmenin imkanını verir. Bu anlamda, etik olana yöneldiği ölçüde, araştırmacıyı da üreteceği bilgiyi de dönüştürür.

Kaynakça

- Alev, B. ve Genç, F. N. (2015). Türkiye'de üniversite etik kurulları üzerine bir inceleme. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 15(31), 135-182.
- Arda, B. (2000). Evaluation of research ethics committees in Turkey. *Journal of Medical Ethics*, 26(6), 459–461.
- Babbie, E. (2004). Laud Humphreys and research ethics. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 24(3/4/5).
- Başdemir, H. Y. (2007). *Liberalizmin Ahlaki Temelleri*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Beauchamp, T. L., ve Childress, J. F. (2001). *Principles of Biomedical Ethics* (5th edition). New York, N.Y: OUP USA.
- Berreman, G. D. (2012). Ethics versus “Realism” in Anthropology. In A. C. G. M. Robben & J. A. Sluka (Eds.), *Ethnographic Fieldwork: An Anthropological Reader* (pp. 331–352). Malden, Mass: John Wiley & Sons.
- Bourgois, P. (2011). Confronting the Ethics of Ethnography: Lessons from Fieldwork in Central America. In A. C. G. M. Robben & J. A. Sluka (Eds.), *Ethnographic fieldwork: an anthropological reader* (2nd ed., pp. 318–330). Malden, Mass: John Wiley & Sons.
- De Vos, J. (2009). Now that you know, how do you feel? The milgram experiment and psychologization. *Annual Review of Critical Psychology*, 7, 223–246.
- Fairchild, A. L., ve Bayer, R. (1999). Uses and Abuses of Tuskegee. *Science*, 284(5416), 919–921.
- Fine, G. A. (1993). Ten Lies of Etnography: Moral Dilemmas of Field Research. *Journal of Contemporary Ethnography*, 22(3), 267–294.
- Horowitz, I. L. (Ed.). (1967). *The Rise and Fall of Project Camelot : Studies in the Relationship between Social Science and Practical Politics* (Revised edition). Cambridge, Mass: The MIT Press.

- Jaschik, S. (30 Kasım 2007). Questions, Anger and Dissent on Ethics Study. Erişim 12 Nisan 2017, <https://www.insidehighered.com/news/2007/11/30/anthro>
- Jaschik, S. (11 Temmuz 2011). Anthropologists approve new code of ethics. Erişim 12 April 2017, <https://www.insidehighered.com/news/2012/11/07/anthropologists-approve-new-code-ethics>
- Keane, W. (2013). Ontologies, anthropologists, and ethical life. *HAU: Journal of Ethnographic Theory*, 3(1), 186–191.
- Lenza, M. (2004). Controversies surrounding Laud Humphreys' tearoom trade: an unsettling example of politics and power in methodological critiques. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 24(3/4/5), 20–31.
- Oguz, N. Y. (2003). Research ethics committees in developing countries and informed consent: with special reference to Turkey. *Journal of Laboratory and Clinical Medicine*, 141(5), 292–296.
- Ortner, S. B. (2016). Dark anthropology and its others: Theory since the eighties. *HAU: Journal of Ethnographic Theory*, 6(1), 47–73.
- Pels, P. (1999). Professions of Duplexity: A Prehistory of Ethical Codes in Anthropology. *Current Anthropology*, 40(2), 101–136.
- Robbins, J. (2013). Beyond the suffering subject: toward an anthropology of the good. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 19(3), 447–462.
- Scheper-Hughes, N. (2000). The Global Traffic in Human Organs. *Current Anthropology*, 41(2), 191–224.
- Scheper-Hughes, N. (2009). The Ethics of Engaged Ethnography: Applying a Militant Anthropology in Organs-Trafficking Research. *Anthropology News*, 50(6), 13–14.
- Shea, C. (2000). Don't Talk to the Humans. *Lingua Franca: The Review of Academic Life*, 10(6), 26–34.
- Shuster, E. (1997). Fifty Years Later: The Significance of the Nuremberg Code. *New England Journal of Medicine*, 337(20), 1436–1440.
- Silverman, M. (2004). Everyday Ethics: A personal journey in rural Ireland, 1980-2001. In P. Caplan (Ed.), *The Ethics of Anthropology: Debates and Dilemmas* (pp. 115–132). NY: Routledge.
- Sluka, J. A. (2012). Fieldwork ethics. In A. C. G. M. Robben & J. A. Sluka (Eds.), *Ethnographic Fieldwork: An Anthropological Reader* (pp. 299–305). John Wiley & Sons.

- Vollmann, J., & Winau, R. (1996). Informed consent in human experimentation before the Nuremberg code. *BMJ (Clinical Research Ed.)*, 313(7070), 1445–1449.
- Wax, M. (1978). Review of The Best Laid Schemes. S. J. Deitchman, 1976, Cambridge, MIT Press. *Human Organization*, 37(4), 400–408.